

BIRÓ MÁTÉ

„Azt hittem: lélok”

Tömörkény István *Csata a katonával*
című novellájának elemzése
(Egy középiskolai irodalomóra terve)

A tanár az óra elején – a témára való „ráhangolódás” érdekében – Tömörkény életrajza mellett az íróról szóló rövid terjedelmű visszaemlékezéseket oszt ki a gyerekeknek.

Tanár: *A novella elolvasása előtt olvassuk el az alábbi visszaemlékezéseket Tömörkény Istvánról, és próbáljuk meg saját szavainkkal összefoglalni ezeket!* [dőlt betűkkel jelölöm a lehetséges kulcsszavakat – B. M.]

„Ilyen súlyos nevet még a háború alatt se írtunk az irodalom veszteséglistájába. (...) *Egy darab magyar világ* volt az ő munkássága. Halálával pedig egy világot, egy magyar világot veszítettünk” (Kosztolányi Dezső).

„Alig hunyta le szép csöndesen szemlélődő szeméit a *Jegenyék alatt* (...) szerzője, az a modern folyóirat [a Nyugat], *amely soha egy sorát nem közölte, írásait azonban megbántotta*, azonnal a legjobb nevekkel (Ady, Móricz Zsigmond) tartott engesztelő zomortort a halott fölött: első ember lett és *páratlan tehetség a vidéki szerény magyar író, aki sohase kilincselte életében*, és sohase járt irodalmi kávéházba és kaszinóba” (Juhász Gyula).

„Miről beszéljek? Az élettörténetéről? Nincs neki. Külső élete adataival egy oldalt nem lehetne teleírni. *Heroikus lendület, romantikus élethullámvás a pályájából csak úgy hiányzott*, mint a művészetéből s titánkodásnak soha semmiféle nyoma nem volt belőle, az a *legpolgárabb élet* volt és ha valamire büszke volt, nyilván erre volt az. Tisztelte az Istent és királyt, adókönyve és életbiztosítási kötvénye mindig rendben volt, szerette a fehér mellényt, a hámozott szőlőt (...); *soha nem lázadozott a társadalmi rend ellen, sokra becsülte fensőbb hatásága elismerését és minden órában meg tudott volna halni a családjáért* – íme ez majdnem az egész ember. Mégse egészen az, volt benne valami, ami mindenkitől megkülönböztette a

világon és akármennyire rejtegette, mindjárt elárulta a *rendkívüli embert*. Talán az *ötletek aranymuslicái*, amelyekkel *jókedvében telerajzotta baráti körét*, talán a *tiszta emberi jóság* ellenállhatatlan radioaktivitása. De sehol semmi kisiklása a rendes nyomtávságú sínekről, sehol semmi extra nagyvonalúság. *Életpályája szelíd és egyenletes folyású* volt, mint a szegedi Tiszáé – a szabályozás után” (Móra Ferenc).

„...mikor lexikonok számára életrajzot írt, abba belevette, hogy ő nyelvész, régész és etnográfus [=néprajzkutató] és magyarra fordította Franke könyvehagyatát, és csak a legvégére tette oda, nyilván némi habozás után, hogy novelláskötetei is vannak” (Móra Ferenc).

A novellaelemzés szempontjai

Tanár: *Hogyan értelmezhető a cím (a mű elolvasása előtt)?* Diák: *Csata a katonával* – egy konkrét eseményről árulkodik, mégis félreérthető, hiszen olvasás előtt nem derül ki: Ki csatázik a katonával? Valóságos személy-e egyáltalán a katona? Egyenlők az erőviszonyok? Mi a csatározás oka?

Tanár: *A történet jellegzetességei alapján melyik műfajra ismertek rá?* Diák: Kisepeikai mű, mert történetet mond el, rövid terjedelmű, kevés szereplőt vonultat fel, a cselekmény egy szálon fut, a mű végén csattanó található. Tehát novella.

Tanár: *Milyen hangulata volt a műnek?* Diák: Az eleje nyugodt, majd egyre lendületesebb, „akciódúsabb”. Az olvasó már-már elhinné, hogy a katona tényleg él, ám egyrészt a felek egyenlőtlen küzdelme, másrészt a mű csattanója végül inkább megmosolyogtató.

Tanár: *Milyen nyelvi jellegzetességet vettetek észre a novella olvasásakor?* Diákok: Az elbeszélő ö-ző, dél-alföldi nyelvjárásban beszélteti szereplőit („mög-látom”, „gyerök”, „lössz”, „üssön mög”, „Engöm né fenyögess”; „Azt hittem: lélok” stb.), akik csak ritkán nyilatkoznak meg tömondatoknál hosszabb terjedelemben.

Tanár: *Milyen stílusréteget használ az elbeszélő?* Diákok: Köznyelvi, érthető – az elbeszélő nem, csak szereplői beszélnek nyelvjárásban.

Tanár: *Képzeljétek el, hogy fülszöveget írtok a novelláról! Hogyan foglalnátok össze röviden a történetét?* Diákok: János, a főhős bemegy a városba, ahova azért érkezik, hogy kisebb árucikkeket vásároljon.

Jelen írással az idén 150 éve született Tömörkény István íróra emlékezünk

Egy véletlennek köszönhetően talál a boltban egy játék katonát a földön heverve. Kihaszználva, hogy nem látják, elemeli a játékszert, és hazaviszi, azzal az indokkal, hogy gyerekének adja. Hazaérve hihetetlennek tűnő események veszik kezdetüket: mintha a katona élne, mozogna, sőt: beszélne is – mintha János büntudatát akarná felébreszteni, amiért ellopta a katonát a boltból. János kétségbeesésében üldözi a játékot, mire gyermeke megnyugtatja, hogy az tulajdonképpen csak egy keljfeljancsi.

Tanár: *Hogyan mondja el a történetet az elbeszélő?* Diákok: Egyes szám harmadik személyben mondja el a történetet, kezdetben múlt időben, majd a jelen idejű elbeszélés válik hangsúlyosabbá. Az elbeszélő nem része a történetnek, objektív, a szereplőket inkább cselekedeteik segítségével jellemzi, érzelmileg távol marad az elmondott cselekménytől.

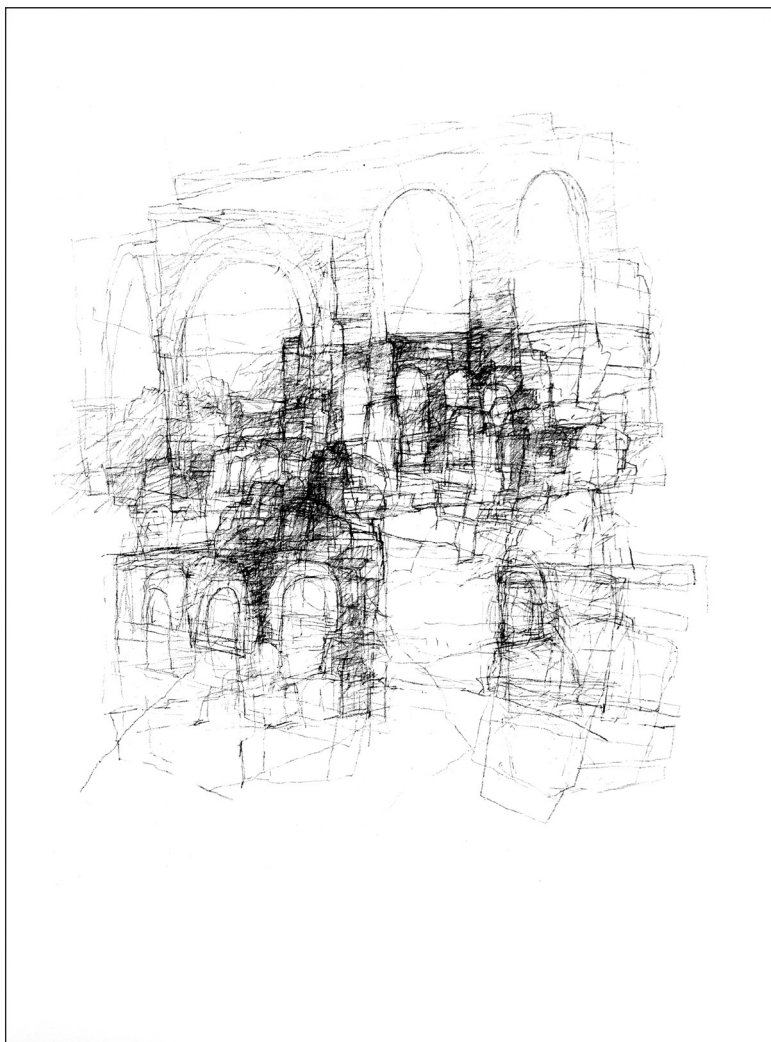
Tanár: *Hogyan jellemeznétek a szereplőket?* Diákok: János: tanyán él családjával, ritkán jár csak be a városba ügyintézés végett. Gyermekeit szereti: fiának vesz egy noteszt, illetve neki orozza el a katonát. Büntudatában indulatos, agresszív lesz (szeretné leütni, vízbe fojtani a játékot). Kicsit babonás, hiszékeny. Nevetségessé válik a viselkedése, egyben rémisztő is. A mű hangulata kissé groteszk is emiatt.

A katona: játékszer, keljfeljancsi. Az író fokozatosan teszi „élővé”: „fakarjával szalutál”, „kabátja kékre, lábai vörösre vannak festve”, „hajlong jobbra-balra, mintha igen mérges lenne, azután megáll keményen”, „újra föl pattan, hajlong, megint előtte áll meg, s két festett szemével reátekint”, „erős szemrehányás van a szemében”, fából van.

kisfiú: János fia, övé lesz a katona, okos: tudja, amit az apja nem tud.

Tanár: *Hogyan épül fel a novella?* Diákok: A bevezetésében megismerjük a mű „alapkönfliktusát”: azt, hogy János ellopta a katonát. A tárgyalásban János már otthon van, itt küzd a katonával, mert azt hiszi, az vádolja őt. A befejezésben a gyermek hazaérkezésével kiderül, miért mozog a katona.

Tanár: *Térjünk vissza János kétségbeesésére, amely arra sarkallta, hogy elbájon a katonával! Mi váltott*

Barta János: *Triptichon I.* (litográfia, 100 × 70 cm)

ki belőle ekkora indulatot, amikor az nem ártott neki? Diákok: Jánosnak büntudata támadt a lopás miatt, és úgy vélte, a bábu vádolja őt, sőt, meg is szólítja – kiderül: ezt csak beképzelte magának.

Tanár: *Emlékeztek-e hasonló szerzőre és műre, ahol a bűn és annak következménye, a bűnhődés (itt: lelkiismeret-furdalás) ennyire központi szerepet kap?* Diákok: Például Arany János *Ágnes asszony* vagy *A walesi bárdok* című balladáit, de gondolhatunk például Csehovnak *A csinovnyik halála* című novellájára is.

Tanár: *A kisfiú elárulja a titkot: a bábu nem él, csak az aljára erősített ólom segítségével képes mindig lábra állni. Az előbb említett művekhez képest milyen fokú János büntetése?* Diák: Nem örül vagy hal meg, mint Edward király vagy Ágnes asszony, de képzelődik, sőt, akár gyilkolni is kész, csak hogy a katonát elhallgattassa. A novella csattanója rádöbbeneti tettének és viselkedésének képtelen voltára, de azt nem tudjuk meg, hogy el is altatja-e a lelkiismeret-furdalását.

Barta János: Triptichon II. (litográfia, 100 × 70 cm)

A tanár az óra végén kérdéseket tesz fel a tanulóknak, hogy a mű eseményeit továbbgondolhassák, esetleg érdekességeket árul el a mű, illetve annak témája kapcsán.

Ilyenek például:

1. Helyezkedjete János helyébe! Épp most tudjátok meg a fiatóktól, hogy a katona tulajdonképpen csak egy játékszer, mit tennétek ezután?

2. Éreztetek-e már hasonlót, voltak-e már olyan szituációban, amikor azt hittétek, hogy valaki akarva-akaratlanul vádol benneteket, vagy felébresztette benneteket a büntudatot? Milyen élethelyzetben fordult ilyen elő veletek? Megoldódtak-e, és ha igen, hogyan ezek az események?

3. A *Tömörkény István válogatott novellái* című kötet utószavában ez olvasható: „Tömörkény csak a Szeged környéki falvak, tanyák népéről írt, művészetét ezért sokan helyi érdekűnek, provinciálisnak tartották, pedig ő az általa ábrázolt sorsban az egész magyarságét mutatta. Mi sem bizonyítja ezt, mint a következő történet: Krúdy Gyula írta, hogy Karl Kraus, a bácsi Fackel szerkesztője felelősségre vonta az osztrák–magyar közvéleményt, miután fordításban olvasta Tömörkény Csata a katonával című novelláját. A lobbanékony szerkesztő »szemrehányást tett az egész Monarchiának, hogy a területén élő legnagyobb író véle eddig meg nem ösmertette: megírta, hogy Ausztriában és Magyarországon csak egyetlen író él, aki érdemes a világirodalomban a versenyt felvenni a többi nemzetek nagyjaival, s ez Tömörkény, gyalázat, hogy eddig Magyarországból csak a tucat, divatáru-irodalmat korporálták idegen országokba; Gogolhoz, Csehovhoz, az orosz irodalom legnagyobb elbeszélőéhez hasonlította a szegedi múzeumigazgatót, amíg az csendesesen üldögélt Ónozi Poldi csárdájában, és tudomásul sem vette az egész irodalmi heccet, amely körülötte keletkezett. (...) Tömörkény talán el sem olvasta Fackel cikkét.» (TÖMÖRKÉNY

István válogatott novellái, Utószó, írta: BIRÓ Gergely, Magyar Napló, Budapest, 2009, 293–294.)

4. A büntudat mindennapjaink része lehet. A közelmúltban vizsgálták, vajon az internetes letöltés (amit több országban illegális tevékenységként, lopásként tartanak számon) miért nem okoz büntudatot általában az emberekben. Egy ausztrál kutatócsoport vizsgálata alapján kiderült, hogy az emberi agy morális érzékenységet befolyásoló része aktívabb, ha az emberek fizikai dolgot tulajdonítanak el, mintha egy virtuális „adathalmazt”, ami nem megfogható, ezáltal nehezebben elképzelhető, megragadható, elvont fogalom – vagyis nem kezeljük tárgyként. Ezért nem lesz (vagy csak alig) büntudatunk, ha az internetről töltünk le valamit.